

ЗДРАВКО JEЖ*
ИВАН ЈОКСИЋ**
Универзитет Привредна академија
Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

УДК 177:34(091)
Монографска студија
Примљен: 03.03.2013
Одобен: 18.04.2013

МОРАЛ И ПРАВО У ТРАДИЦИОНАЛНОМ И САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Сажетак: Кретање човека од првобитних облика организације живота до савремено успостављеног друштвеног живота у оквиру државног поретка, на основу права, немогуће је пратити и разумети без дубљег разматрања питања настанка и развоја моралних норми. Установљење моралних норми базирано је на традиционалним вредностима које су чиниле структуру примитивних облика људске организације. При томе, неопходно је узети у обзир да овако успостављене моралне норме које, углавном, нису биле правне немају савремену физиономију и садржај. Напротив, пре бисмо могли рећи да је првобитна изградња моралног поретка у свему била одраз схватања човека као дела колективитета, односно племенске заједнице. Кретање и уобличење моралних норми неопходан је предуслов за изградњу правног поретка којима би се уредило функционисање друштвене заједнице. О томе нам сведоче први писани законици у којима су правне норме морално обојене и служе заштити класно успостављеног друштвеног поретка.

Савремено друштво почива на моралним принципима афирмисаним кроз систем успостављених људских права и инсистирање на њиховом урођеном карактеру. Правни поредак је само средство за реализацију моралног поретка који третира човека као индивидуу па тек онда као дела ширег колективитета. На линији овако успостављеног моралног поретка приступило се изградњи савременог правног поретка који првенствено штити индивидуалне, па тек онда колективне интересе. На међународном плану развија се међународни правни поредак који има наднационални садржај и карактер. Успостављају се *ad hoc* правосудне институције којима се пружа потпунија заштита индивидуалних и колективних права.

---

* jez@pravni-fakultet.info

** ijoksic@hotmail.rs, www.ivanjoksic.co.nf, tel: 064/599-15-45

Полазећи од наведеног, аутори ће указати на сферу односа морала и права у традиционалном и савременом друштву. Потпуније разумевање процеса морализације права и јуридизације морала неопходно је сагледати кроз присутна теоријска схватања. У складу са планираним обимом рада, тежиште у излагању ће бити постављено на водећим теоријским схватањима која су доминирала у објашњењу настанка, развоја и међусобног односа моралних и правних норми.

Кључне речи: морал, право, друштво, држава, теоријска схватања, људска права

Уводна разматрања

Аутори различитог профила и теоријских оријентација вековима уназад покушавају да прецизније одреде однос права и морала посматрајући их као део ширег друштвеног поретка. У зависности од полазног становишта и личног афинитета на релацији право – морал на теоријској сцени имамо груписање аутора који преферирају доминацију моралних над правним нормама и обратно. Пре него што је уопште могуће говорити о односу права и морала неопходно је пружити одговор на једно сасвим логично питање: У чему је значај успостављања правилног односа морала и права у традиционалном, а нарочито у савременом друштву у коме доминира индивидуализам и жеља за стицањем материјалних вредности? Одговор на ово питање није могуће дати једновремено и потпуно без дубљег улажења у суштину проблема.

Најпре је неопходно указати на чињеницу да је у развоју друштва питање односа морала и права од изузетног значаја. Моралним нормама се регулише правилно функционисање друштвених односа. Но, како морал почива на добровољној примени својих норми, неопходно је обезбедити потпунију заштиту основних вредности у друштву. У тој фази долазимо до права и правних норми чија примена се обезбеђује кроз могућност државе да санкционише њихове прекршиоце (*ius puniendi*).

Пре него што доспемо у фазу принудне примене моралних норми које су постале део правног поретка, неопходно је указати на природу и квалитет њиховог односа. Корачање у правцу разграничења и квантификавања односа моралних и правних норми захтева продубљеније разматрање основних појмова којима оперише етика и право. У каталогизацији основних појмова који чине темељ моралног поретка посебно место припада одређивању садржине праведности. У том смислу, праведност представља варијабилни појам који није могуће прецизно одредити. Ова непрецизност проистиче из три основна разлога:

- Времена у коме се разматра,
- Простора (државе) у којој се за њом трага,
- Аутора који различито третирају праведност.

Постоји општи консензус у теоријској мисли да није могуће дати прецизну и потпуну дефиницију правде и праведности. Тако, правда представља вредносно начело расподеле које одређује колико добара и колико терета (одн. права и обавеза) треба дати субјектима друштвених односа. Обзиром на то да расподелу, преко закона врши држава, евидентно је да између правде и права постоји нераскидива веза. Праведност вуче своје корене још из најранијих времена: тако наилазимо на легенде о „праведном старешини унутар племена“ или „о праведним краљевима који божанском провидношћу и надахнућем воде свој народ“. Појмовно одређење праведности проналазимо у делима Епикура, римских стоика (Сенека млађи), римских правника (Ulpiana, Paulusa), а посебно у златним временима старогрчке филозофије, у делима Платона и Аристотела (Vuchetich, 2007: 48).

Етимолошки посматрано, у већини нама познатих језика постоји разлика између појма праведности и правичности. У старогрчком језику δικαιοσύνη - dikaiosine значи праведност, а правичност је еπιεικεία - епиеикеиа; латински назив за праведност је iustitia, док је правичност aequitas; енглески језик користи речи justice и equity; немачки језик Gerechtigkeit и Biligkeit; на италијанском језику праведност се назива giustizia, а правичност equita. Назив на словенском језику врло је интересантан јер правичност заправо значи праведност; српски језик у својој литератури и преводима за праведност користи реч правда (Vuchetich, 2007: 49).

Морал и право у традиционалном друштву

Реч традиционално друштво употребљава се за друштвени поредак првих држава, почев од источњачких деспотија све до градова држава у Старој Грчкој и великог Римског царства. Генеалогски посматрано, настанак првих држава везује се за сазревање свести о потреби бољег повезивања људи у организованије заједнице. На предржавном ступњу, у периоду пре нове ере, народи су живели у племенским заједницама које су почивале на дубоко укоревеним моралним схватањима. У њима је идеја правде и правичности била темељно начело и начин регулисања међусобних (личних, породичних, робно-новчаних и др.) односа.

Свест о припадности заједници представљала је врховно начело и принцип којим се руководио сваки њен припадник. Повређивање појединца изазивало је реакцију читаве заједнице без обзира на чињеницу да ли је кривац припадник истог или неког другог племена. Неписана морална правила, која су скупа чинила правила понашања и опхођења према другима, чинила су „нормативну структуру“, односно оно што бисмо ми данас назвали *de iure*. Беспоговорно поступање по овако успостављеним неписаним правилима чинило је њихову примену *de facto*.

Проблематиком моралности у примитивним заједницама бавили су се многи аутори различитих профила. Но, озбиљније расправе о феномену примитивног друштва и начину регулисања односа међу његовим припадницима појављују се у другој половини 19. века. Наредних деценија само расте интересовање за разумевање, прво нивоа индивидуалне и колективне свести, а затим њиховог менталитета насталог применом дубоко укоренењених образаца понашања и живљења (Божиловић, 2010: 73).

У том погледу, Леви-Брил прави разлику између два начина размишљања: примитивног, на нивоу представа, а не логичких појмова, који приписује древним, племенским друштвеним заједницама, које карактерише слаба диференцираност, и западњачког кога одликују размишљање и логика. Он сматра да је примитивна свест „потпуно мистична и предлогична“, те да се и сами оквири њеног искуства не подударују са нашим. Иако се у примитивним заједницама могу запазити „сложене установе“, какве су организација породице или тотемизам, он овим заједницама приписује свако „одсуство размишљања“ (Божиловић, 2010: 76).

Несумњиво је да се у првобитној заједници не може говорити о синкретизму постојећих друштвених норми. Ове норме нису биле издиференциране па је зато немогуће у потпуности разумети њихов међусобни однос и садржај. Ипак, првобитне друштвене норме су чиниле „систем“ правила која су примењивали сви чланови заједнице, првенствено због јединства интереса који је међу њима тада владао (Јосиповић, 1979: 131).

Настајање првих држава на далеком истоку могуће је пратити преко писаних извора ученијих људи тога времена (Вотсон, 2007: 6). Међутим, овако постављени извори нису увек најпоузданији јер су често резултат претеривања и субјективног односа њихових аутора према одређеним догађајима и историјским личностима. У том погледу, присуство моралности и његов утицај на установљење правних норми у првим кодификацијама, можемо пронаћи у писаним правним изворима.

Хамурабијев законик најречитије сведочи о начину на који су моралне норме постале саставни део законских одредби. У складу са патријархалним моралом у коме је мушкарац (отац, муж, син итд.) био супериорнији од жене предвиђено је строжије кажњавање за истоврсне преступе. Тако, за разлику од мушкараца, који је имао право да поред своје жене има и конкубину, жена није смела уопште помишљати на нарушавање моногамије. Уколико би до тога ипак дошло онда јој је претила смртна казна (везана се бацала у воду заједно са љубавником) (Аврамовић, 2004: 81).

Насупрот Бабилонској држави, у Египту је био дубоко укоренен матријархат у коме је жена уживала изразито повољан положај. Штавише, у неким новијим истраживањима се наводи да је правни положај жене додатно побољшан за време Новог царства. На реликте древних установа, као и на присуство матријархата, указује нам дубоко укоренен обичај да је Египћанин себе увек означавао по мајци, а не по оцу (Аврамовић, 2004: 93-94).

У Старој Грчкој поље односа морала и права неопходно је посматрати кроз призму филозофских праваца и њихових главних представника. Несумњиво је да Сократ представља личност која се супротстављала тадашњем моралу кога је штитио правни и државни поредак. Он је развио дијалошку методу истраживања, познату као сократовски метод или метод еленхос (elenchos), који је он широко примењивао у испитивању кључних моралних концепата. Због овога се Сократ обично сматра оцем етике или моралистичке филозофије, али и филозофије уопште. Као и сваки човек, мислилац, филозоф који се уздигао изнад свога времена, Сократ је наилазио на жесток отпор оних који су се бојали величине и снаге његових речи. Оптужен је за поступање супротно тадашњем утврђеном моралном поретку и за кварење омладине. Своју одбрану је изнео на дан рочишта 399. године пред комисијом судија (хелиаста), које су тесмотети бирали коцком. У првом делу одбране, Сократ даје праву своју одбрану на тужбу Мелета, Анита и Ликона и износи своје мишљење о кривици. После одбране архонат који је представљао и водио ислеђење позива судије да приступе гласању. Тужба је гласила: Мелет, син Мелетов, из Пита подиже ову тужбу и заклетвом потврђује против Сократа, сина Софронискова, из Алопеке: Сократ је крив што не верује у које верује држава, а уводи друга нова бића демонска; а крив је што и омладину квари. Предлажем смрт. После пребројавања гласова, председник је објавио пресуду да је Сократ крив (Платон, 2008: 1).

Интересантно је навести једну од Сократових реченица у којој каже: „Грађани Атине осудили сте мене, осудили сте себе“. Заиста, ове

речи се убрзо обистињују кроз опадање моћи атинске државе и њеног постепеног моралног пропадања оличеног у повећаној корупцији „узгред“ праћеној гушењем демократије. Уколико резимирамо читав процес суђења Сократу, за према нашем мишљењу измишљена дела, онда можемо уочити у којој мери „морални поредак“ који су симболизовали његови тужиоци, „правни поредак“ који чини суд, представљају екстремно одступање од демократије (Радоњић, 2004: 11).

Платон, ученик Сократов, оставио је писане трагове у својим делима написаним у форми дијалога. Овај филозоф се бавио питањима морала, права, правде у визури једног филозофа који је њихово место и значај оцењивао на нешто другачији начин од свог учитеља. „У првој књизи Државе, Платон на полемички начин износи своје разумевање праведности. Најпре је изложено старо аристократско схватање праведности кроз ставове Кефала и Polemarha. Затим указује на софистичко поимање које је заступао Trasimah. Треће по реду је Сократово разумевање појма праведности. Платон износи у којој мери је његов учитељ Сократ индивидуализовао праведност, посматрајући је на „микро нивоу“, односно одређивањем шта би појединачног човека у његовој делатности чинило праведним. На сократској парадигми Платон је у књизи Држава стигао до формалног појма праведности и схватио да то напросто није довољно“ (Калуђеровић, 2010: 54).

Нимало случајно, Платон указује и на проблем кварења људи који чине власт. Стога, предлаже да би се „идеално“ управљало у оној држави где би се за људе предодређене за то пронашао други начин живота који је бољи од владања (Платон, 1969: 235). Међутим, сумирајући целокупан Платонов опус јасно можемо уочити да је он подједнако размишљао о проблему закона као што је размишљао о проблемима државног уређења. Зато у својим делима указује на значај моралности у управљању државом, као и у изградњи њеног правног поретка (Платон 1971: 7).

Зарад очувања непристрасности и објективности у односу према стању морала и права у старој Грчкој указаћемо на морално виђење Платона у речима и делу чувеног филозофа Карла Попера. Наиме, Попер у свом добро познатом и често цитираном делу Отворено друштво исказује крајње критички став према моралном карактеру Платона. Према њему, „Сократ је имао само једног пажње вриједног наследника, свог старог пријатеља Антистена, последњег из Велике Генерације. Платон, његов најдаровитији ученик, ускоро је доказао своје невјерство. Издао је Сократа, баш онако како су то учинили његови ујаци. Ови су, поред тога што су издали Сократа, покушали да га увуку у своје терори-

стичке акције, али нису успјели, јер се он томе одупро. Платон је покушао да увуче Сократа у свој грандиозни покушај изградње теорије о заробљеном друштву, није имао тешкоћа да у томе успије, јер је Сократ већ био мртав“ (Попер, 1991: 252-253).

Питањем правде, праведности и њиховог односа са моралом бавио се и Аристотел, који разликује две врсте правде: комутативну (апсолутна једнакост између добара) и дистрибутивну правду (кажњавање према кривцу). Он истиче да правда и праведност нису различите вредности, већ различити путеви којима се долази до једне те исте вредности. При томе, правда третира случај са становишта опште правне норме, док правичност у сваком случају тражи и његов сопствени закон. Аристотелу се у заслуге приписује увођење могућности да се применом правичности врши попуњавање правних празнина у позитивном праву. Међутим, прекршиоци моралних норми нису нужно и неморална лица. Само оне који се увек не држе моралних правила можемо поистоветити са неморалним лицима. Аристотел је сматрао да су *POIESIS*, *TEHNE* и *THEORIA* области у којима не треба тражити постојање морала (Телебаковић, 2009: 60). „Сколастичко доба, које је у много чему налазило надахнуће у Аристотеловој филозофији, поставило је темеље за наравно - правне теоретичаре те је увело појам апсолута (Бога) покушавајући на тај начин разјаснити тај генетско – психолошки феномен. Значило је то да је Бог деривација свега моралнога (па тако и праведнога) унутар људи“ (Vuchetich, 2007: 48).

У римској држави је питање моралног понашања и владања било уклопљено у тадашње схватање морала. При томе, неопходно је направити разлику између моралног третирања припадника виших и припадника нижих друштвених слојева. Интересантно је запазити да је ропски однос у суштини представљао имовински однос између роба и господара (Машкин, 1991: 56). Положај робова је био уређен моралним и нормативним правилима али често је зависио од тога у којој мери је господар био човечан према својим робовима (Станојевић, 1993: 58).

У римској држави је питање права и правде дијаметрално супротно третирано у односу на старогрчке државе и њихове филозофе. Да бисмо могли створити представу о односу морала, права и правде неопходно је указати на мишљења угледнијих правника и писаца тога времена. Према Celzu, право је уметност доброте и правичности (*ius est ars boni et aequi*). С друге стране, састављачи Јустинијановог уџбеника истичу: Правда је упорно и непрекидно настојање да се сваком додели његово право (*Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*). Улпијанове *Regule* садрже три правна начела: часно живети

(*honeste vivere*), другог не оштетити (*alterum non laedere*) и сваком своје доделити (*suum cuique tribuere*). „Какав је однос права и морала? Примењујући право судија мора водити рачуна о моралним начелима, о правичности (*aequitas*). Те две врсте правила понашања међусобно се прожимају, али су правила морала ипак строжа, суптилнија: Није све часно што је (законом) допуштено (*Non omne quod licet honestum est* – Paul, D. 50.17. 144). Тако право током већег дела римске историје допушта камате, али су оне морално жигосане“ (Станојевић, 1993: 102-103).

Морал и право у савременом друштву

Питање односа морала и права у савременим друштвима није могуће ограничити на историјски контекст настанка првих грађанских држава. Разлози се тичу чињенице да је разматрање о моралу добијало различите конотације у временима која су претходила преласку из средњег у нови век. Одређени историјски догађаји и правни документи, којима се настојало уредити стање након ових догађаја, садрже јасно изражену вољу за успостављањем „праведног друштва“. Свако друштво намеће обавезе у форми постављених образаца понашања којих се морају држати сви чланови. Такву врсту одговорности називамо моралним обавезама. Оне проистичу из обавеза према другима и представљају тријумф моралних врлина над појединачним интересима. Моралне обавезе можемо поделити на две врсте (Дау, 2004: 49-50):

- Опште етичке обавезе се односе на све чланове у друштву. Једне су примарне зато што имају предност над другим принципима (нпр. крађе, преваре, лажи и др.). Друге обавезују све нас, иако нису високо позициониране у хијерархији друштвених вредности (нпр. забрана коцкања и неовлашћеног упада на туђи посед у пракси се далеко чешће крше у односу на примарне обавезе).
- Посебне етичке обавезе се везују за припадност одређеној групи, професији или занимању. Посебне обавезе не важе за све припаднике друштва па их не треба поистовећивати са општим обавезама, без обзира што њихова садржина може бити слична, а у неким случајевима чак потпуно иста. Тако, припадници католичке вероисповести имају моралну обавезу да се уздрже од вештачке контроле рађања. Лекари имају обавезу да очувају поверљив однос са пацијентом. Адвокати, такође, имају обавезу да свим својим умећем бране клијента кога заступају иако поуздано знају да је крив.

Ипак, како је историја учитељица живота, сасвим је логично започети наредне редове у контексту историјских догађаја који су претходили настанку грађанских држава, са којима истовремено ступа на сцену

ну ново „савремено“ друштво. Један од важнијих правних споменика у коме се имплицитно спомиње идеја о расподели власти представља Велика повеља слободе (*Magna carta libertatis*) из 1215. године. Повеља је представљала неку врсту компромиса, између краља и побуњеног племства у Енглеској, којим краљ признаје племићима извесне погодности уз истовремено ограничавање своје власти. Повеља садржи норме у којима су уграђена поједина етичка начела заснована на презумпцији невиности сваког „слободног“ човека (члан 39. Повеље) (Мрђеновић ур., 1989: 40-41). Вредан пажње је и нешто касније настао правни документ а то је Закон о правима (*Bill of Rights*) из 1689. године (Мрђеновић ур., 1989: 91). У њему се апострофирају значај и права парламента који треба да се понаша праведно према свим грађанима. Норме садржане у претходно наведеним документима треба посматрати са становишта тадашњег моралног и друштвеног поретка који је своју примену обезбеђивао уграђујући их у правне регуле. Поред тога, вредновање ових докумената треба вршити узимајући у обзир њихов временски моменат и територијално важење.

Када говоримо о моралним схватањима и њиховом односу према праву, у периоду средњег века, онда морамо посебно узети у обзир чињеницу да је на његов садржај пресудно утицао класни карактер друштва (Врачар, 1994: 346). „Класна структура градова средњег вијека обухватала је три слоја: племиће; клериканце, припаднике цркве и сељаке и раднике. Први и други слој заиста је био слободан, међутим, само мањи дио сељака и радника чинио је слободне становнике града. Тај „неслободни“ положај огледао се у немогућности да се слободно крећу и да прелазе из једне класе у другу. Већ је истакнуто да је феудализам био кључно обиљежје великог дијела средњег вијека. Отуда и не чуди што су велепоседници, заједно са припадницима цркве, уживали велики углед и имали огроман утицај у друштву“ (Маровић, 2009: 78). Следствено томе, образац не/моралног понашања је потребно вредновати у визури припадника виших друштвених слојева. Зато нимало не чуди да је постојање и рад инквизиционог суда у средњем веку представљао потпуно легитиман и легалан начин обрачуна са људима чије речи, а често и саме мисли, нису могле бити укалупљене у владајући морални и правни поредак. Стога је релативност моралних и правних норми понашања и живљења одређивала друштвена и верска реалност која је оставила трајан печат на свим пољима друштвеног живота у средњем веку.

Прекретницу у развоју француске државе, а касније и других европских држава, представља Француска буржоаска револуција из 1789.

године. Исте године, француска национална скупштина доноси добро познату Декларацију права човека и грађанина. У тексту тзв. Јакобинског устава из 1793. године налази се текст Декларације који почиње следећим речима: „Француски народ, уверен да су једини узроци беде у свету заборављање и непоштовање природних права човека, решио је да у свечаној декларацији постави ова света и неотуђива права, у циљу да сви грађани, будући способни да непрестано упоређују акте власти са циљем сваке друштвене институције, никада не дозволе себи да буду угњетавани и понижавани тиранијом; да би народ увек имао пред очима темеље своје слободе и свог благостања, судија своје дужности, законодавац сврху свог именованја“. Из стилизације текста Декларације препознатљива је намера њених твораца да превођењем постојећих моралних у правне норме, уједно установљавају и дефинишу људска права човека и грађанина (Јовановић, 1932: 80-81).

У временском периоду од 18. до 19. века долази до појаве нових теоријских оријентација и ставова којима се жели раскинути са дотадашњим феудалним моралом и друштвеним и правним поретком који је био на њему заснован. „У времену када је апсолутистичка држава жељела да подреди све себи, као и да потчини сваког појединца, у интелектуалним круговима се јавља идеја да постоји област у друштву која је изнад саме државе, која дјелује и развија се изван ње, а постоји да би утицала на саму државу и ограничавала је. У литератури се врло често сусријеће мишљење да су теорије друштвеног уговора прве демократске теорије, али оно што је извјесно јесте да у њима можемо препознати идеју цивилног друштва, ону „клицу“ из које се касније заиста и развио овај концепт у савременом облику“ (Маровић, 2009: 80).

Питању односа морала и права у теоријској мисли насталој у време појаве апсолутизма у водећим европским државама посвећивана је посебна пажња. Велики број аутора се слаже да се теоријама друштвеног уговора најпотпуније објашњава идеја о настанку државе и права (Димитријевић и сар., 1997: 44). Према овим теоријама људи су били природна бића која су живела и владала се на основу неписаних обичајних правила. Та правила су у суштини била морална правила која су настала на основи тадашњег поимања друштва, људи, породице, појединца као дела ширег (племенског) колективитета итд. Настојећи да потпуније заштите своје интересе људи су одлучили да се удруже у заједницу путем склапања уговора, којим се свесно одричу својих овлашћења у корист државе, али су ипак нека од својих права задржали. С друге стране, држава као самостални уговарач мора поштовати преузете обавезе и њени грађани имају право да не поштују њене налоге који су у

супротности са закљученим уговором. Међутим, теорије друштвеног уговора не треба дословно разумети, јер помињање уговора овде има само симболично значење. Заправо, не долази до стварног већ прећутног закључења уговора који је претходио настанку државе. На бази ове теорије поред државе настаје и право које, такође, представља резултат збира воља народа (грађана) и државе у чију корист се одричу дела свог суверенитета.

Уговорно објашњење настанка државе и њеног правног поретка трпи одређена ограничења. Разлози су сасвим једноставне природе и односе се на инструменте моћи којима држава располаже и питање њене легитимности. У основи држава, поред правног, мора поседовати морални ауторитет заснован на моралним начелима и принципима (Радоњић, 2004: 46-47). Међутим, не можемо се са сигурношћу уздати у моралну исправност државе у случајевима када она примењује силу. То што држава има „правно покриће“ да употреби средства принуде ни у каквом случају не значи да је тиме сачувала свој морални ауторитет. Неретко се дешава да се, поред правног, морално жели оправдати употреба насиља према грађанима. У том смислу, Русо сматра да власт није споразум између претпостављеног и потчињеног, већ да је то легитиман, правичан, чврст и за опште добро користан споразум (Кораћ, 1976: 44).

На крају, вредност теоријског одређења државе, настале на уговорној основи, можемо посматрати и кроз њен однос према моралу. Према нашем мишљењу, овакво објашњење постанка државе и њеног правног поретка темељи се на аутономији воље обе уговорне стране, што је у потпуности у складу са моралним начелима заснованим на слободи воље сваког човека (појединачно или као дела ширег колективитета). При томе, не можемо оспорити потпуну примењивост теорије уговорног настанка државе у светлу догађаја који су довели до изградње националних држава које су тежиле изградњи потпуно новог друштвеног поретка заснованог на новелирању постојећих моралних норми и њиховом уграђивању у позитивно право (Smith, 1991).

У склопу излагања на тему значења морала, његовог односа са правом у савременом друштву, можемо констатовати непостојање општег консензуса, како на теоријском, тако и на практичном нивоу. Разлози за овакво стање условљени су преласком на либерални капитализам који протезира потрошачко друштво. Узимајући у обзир планирани обим рада, осврнућемо се на основне елементе оваквог друштва и његовог морала и права. Либерализам представља генусни појам који означава слободу у животу, раду, уређивању и уопште конципирању

друштва у коме живимо. Мету слободу појединца у либералном друштву одређују моралне и правне норме у којима се ближе прописују границе (не)моралног и противправног понашања. На овом месту је неопходно указати на однос либерализма и мултикултурализма који је могуће пронаћи у политичкој слободи сваког појединца. При томе, слобода обухвата слободу мисли и речи, слободу избора и одабира, слободу деловања и слободу појединца да сам одабере начин живота. Џозеф Раз сматра да се за разумевање политичке слободу мора указати на моралност слободу, јер он такву врсту слободу схвата попут моралних начела која усмеравају и вреднују политичко деловање (Станковић Пејновић, 2011: 192, 202). У фокусу Разовог савршеног либерализма су аутономија и морални плурализам који се могу уклопити са политичким либерализмом (Раз, 1987: 313-333).

Од свих својстава добрих закона, најтеже се дефинише унутрашња морална вредност и праведност, што је релевантно за све законе. Принцип легалности, у ширем правно-филозофском смислу, донекле је сличан категорији легитимности и захтева да правни поредак почива на одређеним хуманистичким и етичким вредностима и политичким принципима које штити и омогућује да се остваре приближавајући право правди. Легализам у наведеном смислу је више један програмски идеал него стварност, јер политичка моћ проналази нове облике и могућности да свој утицај оствари, мимоилазећи универзалне правне и етичке норме (Жеж, 2004: 191, 198, 199). Ове категорије имају временску и просторну димензију којом се одређује њихов садржај и мера оправданости примене у друштву. Пренесено на актуелну ситуацију у законодавству Србије, можемо уочити присуство ксенофобичног духа који има своју историју у друштвеним односима који су постојали у ех Југославији. У државама социјалистичког друштвено-економског уређења развијан је посебан морал, заснован на принципима сузбијања било које врсте индивидуализма у доношењу важнијих одлука у држави. Увођењем посебне терминологије, као што су радни људи, самоуправљачи и слично, њихово уздицање у ранг уставних категорија, желело се указати на присуство дисконтинуитета са претходним друштвено - економским уређењем. У мањим срединама развијана је посебна врста „паланачког духа“ који је уоквирен у традиционалне стандарде пожељног понашања за дату средину. У таквој ситуацији неумушто је говорити о присуству демократских правних установа заснованих на слободи воље, речи и удруживању грађана ради остваривања индивидуалних и колективних потреба (Константиновић, 2004: 5).

Закључна разматрања

Познато је да морал и право представљају скуп норми којима се регулишу односи у друштву. Међутим, садржину и међусобни однос морала и права можемо сагледати у визури традиционалног и савременог друштва. Тако се у традиционалном друштву питање односа морала и права поставља кроз положај човека као дела ширег колективитета. Сваки облик индивидуализма није имао прилику за опстанак због чињенице да је „колектив био све а појединац ништа“. Морал је само подупирао постојећи систем вредности засновано на дубоким класним разликама у друштву. Ширење колективитета и његов даљи развој праћен је новелирањем постојећих и увођењем нових, најпре моралних, а онда и правних норми. Међутим, однос морала и права неопходно је посматрати и са територијалног аспекта јер су у истом временском периоду постојале државе са потпуно различитим системом моралних вредности. Подсећања ради, Атина и Спарта су биле две државе на истом континенту али са потпуно различитим друштвеним уређењем. Тако је у Атини била на сцени непосредна демократија изражена кроз систем заједничког одлучивања, док су у Спарти, као војно устројеној држави, примењивана војничка правила која су утицала на изградњу морала и права заснованог на оваквом третирању грађана.

У савременом друштву на сцени је дијаметрално супротно третирање односа морала и права. Морал је битно промењеног садржаја и у својој бити фаворизује индивидуализам у смислу задовољења најпре индивидуалних а затим колективних потреба. Право као инструмент власти базирано је на правној и институционалној заштити личних и имовинских права појединаца и колективитета. Неопходно је указати на губљење на значају традиционалних моралних вредности заснованих на духовним вредностима. С друге стране, преовлађује жеља за стицањем материјалних добара, што све скупа води у правцу даљег отуђења човека од себе и човека од човека.

У светлу реченог, закључно разматрање завршавамо речима академика Слободана Перовића да нам морал, као систем друштвених норми, показује разлику између доброг и лошег у егзистенцији човека као природног и друштвеног бића у визури доброг, са становишта одређеног простора и времена, као што су: љубав и мржња, истина и лаж, савест и искушење, слобода и неслобода, добро и зло, безобзирност и толеранција (Перовић, 2012: 8-9).

Литература:

1. Avramović, Sima (2004): *Opšta pravna istorija – stari i srednji vek*, Nomos, Beograd.
2. Anthony D. Smith (1991): *National Identity*, London.
3. Božilović, Nikola (2010): *Kontekst kulture: kritika primitivnog uma*, Filozofija i društvo, br. 2, Beograd.
4. Vuchetich, Laurenz (2007): *Pravednost i pravičnost u filozofiji prava*, Pravnik, br. 85, Zagreb.
5. Votson, Alan (2007): *Pravo u knjigama, zakonu i stvarnosti: uporednopravni pogled*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 2, Beograd.
6. Vračar, Stevan (1994): *Preispitivanja pravne metodologije*, Naučna knjiga, Beograd.
7. Day, Louis Alvin (2004): *Etika u medijima-primeri i kontroverze*, Medija centar, Beograd.
8. Dimitrijević, Vojin i sar. (1997): *Ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd.
9. Jež, Здравко (2004): *Principi demokratske pravne države*, Fakultet za uslužni biznis, Novi Sad.
10. Josipović, Ivo (1979): *Pravo i moral*, Pravnik, br. 14-15, Zagreb.
11. Jovanović, Slobodan (1932): *Vođi francuske revolucije*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd.
12. Kaluderović, Željko (2010): *Platonovo poimanje pravednosti*, Arhe, br. 13, Novi Sad.
13. Korać, Veljko (1976): *Marks i savremena sociologija*, BIGZ, Beograd.
14. Konstantinović, Radomir (2004): *Filozofija palanke*, Otkrovenje, Beograd.
15. Maškin, Nikolaj (1991): *Istorija Starog Rima*, Naučna knjiga, Beograd.
16. Marović, Jovana (2009): *Ljudska prava i koncept državljanstva i građanstva*, Matica, Podgorica.
17. Mrđenović, D. (ur.) (1989): *Temelji moderne demokratije-izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima 1215-1989*, Nova knjiga, Beograd.
18. Platon (1969): *Država*, Kultura, Beograd.
19. Platon (1971): *Zakoni* (predgovor Veljko Korać), BIGZ, Beograd.
20. Platon (2008): *Odbrana Sokratova*, Dereta, Beograd.
21. Perović, Slobodan (2012): *Prirodno pravo i moral* (uvodno izlaganje), Pravni život, br. 9, Beograd.
22. Poper, Karl (1991): *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, BIGZ, Beograd.
23. Raz, Joseph (1987): *Autonomy, Toleration, and the Harm Principle*, Issues in Contemporary Legal Philosophy, Ruth Gavison (ed.), Oxford University Press.
24. Radonjić, Radovan (2004): *Demokratija*, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica.
25. Stanojević, Obrad (1993): *Rimsko pravo*, Službeni list SRJ, Beograd.
26. Stanković Pejnović, Vesna (2011): *Sloboda, liberalizam i multikulturalizam*, Filozofija i društvo, br. 2, Beograd.
27. Telebaković, Boško (2009): *Pitanje morala*, Godišnjak FPN, Beograd.

Morality and law in the traditional and modern society

Summary: It is impossible to follow and, therefore, comprehend, the evolution of human beings from the basic forms of human life organization up to the contemporary established social life within the state system, based on law, without a thorough consideration of issues of emergence and development of moral standards. Establishment of moral standards was based on traditional values that constituted the structure of the primitive forms of human civilization. Therefore, it is inevitable to take into consideration the fact that the ethical standards set up in this manner and which mostly were not, at the same time, legal standards, do not have a modern form or content. On the contrary, it is more likely that the initial form of the moral order was a complex reflection of comprehension of human being as a part of collectivity, that is, a tribal community. However, the movement and formulation of moral standards is an essential precondition for formation of judiciary, as well as establishing a functional social community. To witness it all, there are first written codes in which legal standards have a moral trait and are purposed to protect a class-established social order.

The modern society is based on moral principles affirmed by a system of established human rights, as well as insisting on their inherent characters. Legal order is only a means of realization of moral order which primarily treats a human being as an individual and later on as a part of a wider collective. Thus established moral order was a firm basis for creating a modern legal order, primarily aimed at protecting individual, and therefore, collective interests. On the other hand, an international legal order with a far more supranational content and character is being developed on an international level, whereas ad hoc judicial institutions to protect individual and collective rights are also being established.

Based on the text above, authors will point to the relation between morality and law in both traditional and modern societies. A more complex comprehension of law moralization and morality jurisdiction is essential to be looked at via the existing theoretical understandings. According to the planned scope of this paper, the emphasis will be put on the leading theoretical understandings that dominated in the explanation of creation, development and mutual relation between moral and legal standards.

Key words: morality, law, society, theoretical understanding of, human rights